

<https://doi.org/10.36719/2663-4619/107/29-33>

Orxan Mehmanoğlu
Bakı Biznes Universiteti
magistrant
o.eliyev11124@gmail.com

“Yetkin fərd” strukturunun təlim-tədris fonunda formalaşmasında ailə, məktəb və dövlət modelinin sinenergetik algoritmi

Xülasə

Məqalədə fərdin formalaşmasında səciyyəvi rol oynayan bir neçə faktorlar təhlil olunmuşdur. Elmi, fəlsəfi, ədəbi, psixoloji və digər nəsnələrə istinad olunmaqla bilavasitə ailə, məktəb və dövlət modeli ətrafında aparılan araşdırmalar vahid uzlaşma fonunda analiz edilmiş, müqayisələr aparılmış, sinenerji prinsiplərinin zəruriliyi qabardılmışdır. Müəllif sadalanan formasiyaların mühümlüyü ilə yanaşı onlardan yarana biləcək neqativ təzahürlərin də təhlilinə çalışmış, əyani istinadlarla isbatına cəhd etmişdir.

Açar sözlər: sinenerji, kanonik, polisentrik, kompetent, fundamental

Orkhan Mehmanoghlu
Baku Business University
Master student
o.eliyev11124@gmail.com

Synergetic Algorithm of the Family, School and State Model in the Formation of the "Adult Individual" Structure in the Educational Background

Abstract

Several factors that play a characteristic role in the formation of an individual are analyzed in the article. With reference to scientific, philosophical, psychological and other objects, the researches conducted directly around the family, school and state model were analyzed against the background of a unified consensus, comparisons were made, and the necessity of synergistic principles was highlighted. The author tried to analyze the importance of the listed formations as well as the negative manifestations that may arise from them, and tried to prove them with visual references.

Keywords: synenergetic, canonical, polycentric, competent, fundamental

Giriş

Kainatın dərki fonunda insanın polisentrik axtarışları (yaranış səbəbi, xoşbəxt yaşamaq üçün mövcud ola biləcək standartlar, predikatı insan və təbiət olan müxtəlif elmlərin, ideyaların meydana gəlməsi və s.) elmə, kanonik və teoloji anamlara, təhsilə və digər fundamental dəyərlərə yönəlmiş olan zərurətləri formalaşdırmağa başladı. “Yetkin fərd” modelinin təmərküzləşməsi isə özlüyündə kifayət qədər geniş sərhədlərə malik kontekstləri əhatə edir. Belə ki, eramızdan əvvəl III minilliyə aid qədim Misirin ehram mətnlərində deyilir:

“Coşub dalğalanma bilgiliiylə,
Demə ki, hər şeyin sənənsən biləni.
Təkcə bilginlərdən öyüd götürmə,
Nabələd görsən də məsləhət istə.
Sənət dedikləri sərhədsiz olar,
Rəssamlıq yüksələr sənət taxtına.

Müdrük söz zümrüdtək gizlində qalar,
Dən çəkən qulun da düşər baxtına”

(Qədim Şərq ədəbiyyatı müntəxabatı, 2007, s. 8).

Bu qədim misraların bizə bəxş etdiyi kompetent ideyalar, hər şeydən əvvəl, “yetkin fərd”in universium qaydalarına uyğunlaşdırmaq üçün böyük bir demoversiyadır. “Yetkinlik” nəsnəsinə sahiblənmək isə əxlaqi-mənəvi dəyərlər, rutin mahiyyətli zəhmət, ailə və məktəbin sosial-ictimai sferası, ən əsası ustadların, müəllimlərin bəxş etdiyi elmə, bilgilərə yiyələnmək və digər şərtlənmələr fonunda mümkündür. Şübhəsiz, essensial yanaşma baxımından məktəb metamodeli həmişə başlanğıc cərgə və sıralarda bərqərar olmalıdır. Qədim Yunanıstanın ilk filosoflarından biri olan Anaksaqor ölüm yatağında ikən yaxınlarının onun xatirəsini necə yad etməsi barədə sualına filosofun cavabı konkret olmuşdur: “Qoy mən ölən gün məktəblilər məşğələ keçməsinlər” (Rüstəmov, 2010, s. 62).

Mərhum filosofun təhsil ocağına müqəddəs bir məbədin avatarı qismində yanaşması heç də təsadüfi deyil. Kamillik, özünüdərk və digər substratların başlanğıc məntəqələrindən biri də məhz təhsil ocağıdır. Şübhəsiz, sadaladığımız nəsnələr bütün sənət və ixtisas sahələrini əhatə edir. Belə ki, qədim Çinin ən böyük hərbi traktatlarından biri olan “Hərb sənəti” əsərində deyilir: “İnsanlar, adətən, ölümlərini məharətsiz olduqları işdə tapırlar, faydalı tətbiq edə bilmədikləri işlərdə məğlub olurlar. Buna görə müharibə aparılmasında ən başlıcası – təlim və təlimatdır” (U-Tszin, 2009, s. 423).

Çağdaş türk dünyasının qurucusu olan Atatürk isə təhsil və elmi təbəddülatları istənilən etnonimin mücəssəməsi səviyyəsində qətiliklə bəyan etmişdir: “İnsanlar kamil olmaq üçün bəzi şeylərə möhtacdır. Bir millət ki şəkil çəkməz, bir millət ki heykəl düzəltməz, bir millət ki bacarıq və hünər tələb edən şeyləri sevməz, etiraf etməli ki, o millətin tərəqqi yolunda yeri yoxdur” (Kreiser, 2022, s. 288).

Dünya şöhrətli politoloq Zbiqnev Bjezinski isə mövcud məsələyə daha geniş rakursdan yanaşmaqla istənilən dövlət modelinin məhvinə, süqutuna aparacaq 6 səbəbdən biri kimi məhz zəif təhsil və bilgi sisteminin olması ilə əlaqələndirmişdir.

Tədqiqat

Qnoseoloji prizma baxımından “yetkin fərd” anlayışına aparacaq kifayət qədər yollar mövcuddur. Bunlardan 3 əsas formasiyanın təhlil edilməsini daha məqsəduyğun hesab edirik.

1. Ailə – fərdin formalaşaraq təşəkkül tapdığı başlanğıc mahiyyətli sosial mühitdir. Mənəvi-əxlaqi dəyərlər, elm və təhsil, xarakterik keyfiyyətlərin formalaşması, həmçinin digər nəsnələrin başlanğıc mənbəyidir. Bəşəriyyət tarixinin nəhəng ictimai-siyasi liderlərindən biri olan və Eynşteynin “gələcək nəsillərin örnək şəxsiyyəti” adlandırdığı Mahatma Qandi ailə formulasına daha həssaslıqla yanaşmış, hər evi universitet, valideynləri isə müəllim qismində dəyərləndirmişdir. Ailə mühitinin və irsiyyət faktorunun insana təsiri elmi dəlillərlə isbatlanmış, yarana biləcək natamamlıq və digər komplekslər fonunda patoloji amillərin qaynağı qismində tədqiqat obyektinə çevrilmişdir. Bu yönümdən amerikalı tədqiqatçı və psixoloq Daniel Goleman söyləmişdir: “Ailə həyatı – bizə ilk emosional dərsləri verən məktəbdır... Bu emosional dərslər sadəcə valideynlərin uşaqlarına bilavasitə nə dedikləri və necə davrandıqları ilə deyil, öz hisslərini idarə etmək və bir-birilə ünsiyyət qurmaq üçün istifadə etdikləri modellər vasitəsilə də verilir. Bəzi valideynlər emosional mənada istedadlı müəllimdir, bəziləri isə bacarıqsız və qəddardır” (Goleman, 2009, s. 300).

Azərbaycan elm tarixinin ən böyük mütəfəkkirlərindən biri olan Azad Mirzəcanzadə isə elmi-tədqiqat əsərlərində ailə faktorunun “fərd” anlamının inkişafına təsirini konkret şəkildə bütünləşdirmişdir: “İnsan xarakterinin əsası – özülü ailədə qoyulur və psixoloqlar təsdiq edirlər ki, ümumi inkişaf üçün lazım olan əqli qabiliyyətin 80 faizini adam ailədən alır” (Mirzəcanzadə, 2010, s. 257).

Ailə faktorunun zəruriliyini referans anlayış baxımından kifayət qədər artırmaq mümkündür və bu anlam bütün istiqamətlərdə fundamental nəsnələrdən biri olaraq qəbul edilməlidir. Ritorika elminin təməl yaradıcılarından biri olan romalı Kvintilianın söylədiyi kimi: “Dövlətin kiçik modeli olan ailələrdə düzgün ünsiyyətin olması dövlətçiliyin idarə olunmasına birbaşa təsir edir” (Nəzəroğlu, 2022, s. 43).

2. Məktəb – fərdin yetkinliyinin kompetent dəyərlərindən biridir. Polisentrik termin olaraq tərkibinə müəllim, şagird və ya tələbə faktoru, elmi-sosial mühit və digər predikatlar daxildir. Qeyd etmək vacibdir ki, sadaladığımız predikatlar sistemi bir-birilə münasibətdə sinenergtik xüsusiyyətə malikdir. Fəaliyyət istiqamətləri fərqli olsalar da, mahiyyətli elementləri arasında bənzəyişlər kifayət qədərdir. Substansiyasında ağır fiziki təmrin və hərbi təlimlərin başlıca rol aldığı Sparta məktəbi, astronomiya, tibb, yazı və digər elmləri tədris edən, tarixi gerçəkliyin ən sərt məktəblərindən biri olan, “uşağın qulaqları onun kürəyindədir, onu döymək lazımdır ki, eşitsin” devizi ilə fəaliyyət göstərən qədim Misir məktəbi, təxminən 900 ilə yaxın fəaliyyət göstərmiş, elmin müxtəlif təyinatlı moduslarına kompleks yanaşma baxımından tədris edən Platon akademiyası, əsasını teoloji-sxolastik ideyaların üstünlük təşkil etdiyi mədrəsələr və digər nümunələrin ümumiləşdirilmiş təhlili məhz budur: tərbiyə və təlim-tədris. Qənaətimizin defisiti isə nominal olaraq romalı filosof və dövlət xadimi Senekanın söylədiyi nəticələrə gətirib çıxarır: “Kimin ki, müəllimi yoxdur, onun müəllimi şeytan olar” (Talıblı, 2021, s. 305).

Təhlillərimizin yekun anlamına müvafiq olaraq “məktəb” modelinin özülündə müəllim anlayışının durduğunu iqrar etmək heç də mürəkkəb bir məsələ deyil. Çağdaş Türkiyə dövlətinin qurucusu olan Atatürkün “müəllim” anlayışına olan spesifik yanaşmasını bütün etnonimlər üçün ümumbəşəri bir permanent olduğunu hesab edirik: “Millətləri azad edənlər yalnız və yalnız müəllimlərdir. Müəllimdən, maarifçidən məhrum bir millət hələ millət adını daşımağa layiq deyildir. Ona adi bir kütlə deyilir, millət deyilmir. Bir kütlə millət ola bilmək üçün mütləq maarifçilərə, müəllimlərə möhtacdır” (Rüstəmov, 2010, s. 668).

3. Dövlət – cəmiyyətin, millətin təlim-tədris konyukturası fonunda yetkinləşməsində zəruri kateqoriyaya və normativ-hüquqi prinsiplərə malik siyasi quruluşdur. Hətta dövlət anlamının integrativ stadiyası belə təlim-tədris metamodelinin inkişafından asılıdır. Praqmatik nümunə olaraq Yaponiya dövlətini misal göstərmək olar. 1945-ci ildə ölkə nüvə silahının dağıdıcı poliqonuna çevrilməklə qeyd-şərtsiz təslim oldu və az qala yer üzündən silinməklə yalnız tarix kitablarında adı xatırlanacaq bir ssenari ilə üz-üzə qaldı. Amma bütün bunlara rəğmən 1960-cı illərdən sonrakı dövərlərdə sosial, siyasi, xüsusilə iqtisadi reformlarla dünya arenasında bərqərar oldu. Şübhəsiz, 15 ilə yaxın müddətdə belə bir intibahın baş verməsi möcüzə kimi görünür. Real gerçəklik isə məhz bu 15 rəqəminin daxilində formalaşmışdır. Dağıdılmış infrastrukturaların (yaşayış massivləri, nəqliyyat, kommunikasiya və digər restavrsiyalar) bərpası əvəzinə dövlət bütün gücünü ilk növbədə təhsil ocaqlarının yenidən qurulmasına və islahatlarına yönəltdi. Təhsil modeli bütün elementləri ilə birgə müqəddəs bir sitayiş ocağına çevrildi və yapon xalqının əbədi inancı olaraq qəlibləşdi. Çağımızda yapon xalqının və dövlətinin konseptual uğur modeli isə hamımıza bəllidir. Yaponiyanın universal uğur modifikasiyası fonunda jurnalistin C. Kouzumiyə ünvanlanmış sualına baş nazirin dövlətçilik fonunda cavabı isə zənnimizcə kiçik tədqiqatımızın zirvə nöqtəsidir.

“Biz müəllimlərə nazirlər qədər maaş, diplomatlarda olduğu kimi mühafizə və imperatora olan qədər hörmət təsis etdik” (Talıblı, 2021, s. 39).

Nəticə

Təlim-tədris fonunda apardığımız təhlilləri aşağıdakı qaydada ümumiləşdirmək mümkündür:

— “Yetkin fərd” anlayışının fundamental dəyərlərindən biri də məhz təlim-tədris anlayışıdır. Bu anlam bütün hallarda özünüdərk və ya özünütəkmil prosesinə yönəlməli, fərdin kamilliyə istiqamətlənmiş yolunda tərəqqinin avatari olmalıdır. Bu baxımdan məşhur hind filosofu Oşo söyləmişdir: “Həqiqi təhsil sizə hər nə qədər əqdəm, mötəbər, hörmətə layiq olsa da, bütün cəfəngiyyatlardan qurtulmağa kömək edəcək. O, sizə gerçəyi öyrədir. O, sizə hər hansısa bir mövhumatı deyil, necə daha xoşbəxt bir şəkildə yaşamağı öyrədəcək. O, sizə deyib-gülməyi öyrədəcək. O, sizə yalnızca həyata hörmət etməyi öyrədəcək. O, sizə mövcudluğu necə dərindən sevməyi öyrədəcək. O ancaq ağıl olmayacaq, həmçinin ürək də olacaq. Həqiqi təhsil sizə həmçinin ürəyin yollarını da öyrətməlidir. Həqiqi təhsil sizə transsendentalı öyrətməlidir. Zehin elm üçündür, ürək sənət, şeir, musiqi üçündür və transsendental isə din üçündür. Təhsil bütün bunlara xidmət etmirsə, həqiqi təhsil deyil” (Oşo, 2019, s. 176).

Bu baxımdan təhsil ocaqları ailənin, dövlətin, vətəndaş cəmiyyətinin sakral məbədi olaraq qəbul edilməlidir. Çünki fərdin ailə, sosial mühit və digər fonlarda yarana biləcək neqativ təzahürlərin terapiyası məhz müəllim, pedaqoq, o cümlədən zabıt (komandır) heyətinin bilavasitə funksional öhdəliyinə aiddir. Kontekstin konkret təhlili üçün yenidən Oşo fəlsəfəsinə müraciətimiz daha məqsəduyğundur: “Öyrətmək, fərddə gizli olan nə varsa, onu çəkib çıxartmaq deməkdir. Fərd çiçək açmalıdır – təhsilin əsl mənası budur” (Oşo, 2019, s. 189).

Yuxarıda sadalananların istisnası fonunda həyata keçirilən təlim-tədris proqramı isə istənilən millətin, dövlətin tədrisən məhvi və süqutu üçün ən ideal metoddur. Nəticə olaraq özünüdərk, həqiqi kimliyini tanıma elementlərinə yönəlməyən təhsil və ya elm müəyyən zaman kəsiyində fərdin tədrisən yeknəsək xidmətinə, neqativ təzahürlü yaşamına gətirib çıxarır. Qənaətimizin isbatı olaraq dünya şöhrətli astronom, astrofizik, həmçinin astrobiologiya elminin ilk pionerlərindən biri olan Karl Saqan söyləmişdir: “Şübhəsiz, elm – iki başı olan dəyənəkdir: Onun nailiyyətləri həm rifah naminə, həm də şər üçün istifadə edilə bilər. Ancaq elmdən imtina etmək olmaz. Texnogen təhlükələr haqqında erkən xəbərdarlıqları da həmçinin elm verir... Amma mənbəyinin necə olmasından asılı olmayaraq, problemlərinizi elmdən ayırmaqla həll etmək olmaz. Bizi təhdid edən texnologiyalar və həmin hədələrin neytrallaşdırılması bir mənbədən əmələ gəlir. Onlar burun-buruna gedir” (Saqan, 2022, s. 331).

Qeyd etmək vacibdir ki, mövcud dilemmaya həssas münasibət dünyanın ən qədim dinlərindən biri olan, Azərbaycanın ədəbi-fəlsəfi tarixində xüsusi ornamentlərə malik zərdüştlikdə də əks olunmuşdur. Belə ki, Avestada deyilir: “Ey Məzda Əhura, doğruluq, uğurlu davranış və düşüncədə yararlı bildiyin bilikli adamlara öz arzularına çatmaq üçün müvəffəqiyyət əta et. Mən bilirəm ki, nicat tapmaq üçün iltimas edən sözlərin sizə təsiri vardır” (Avesta, 2020, s. 62).

Hitler Almaniyanın dəhşətlərini görmüş və sonradan məktəb direktoru olmuş bir “dahi”nin (başqa cür adlandıra bilmədim) tabeçiliyində olan müəllimlərinə ünvanladığı məktub zənnimizcə bütün kateqoriyalı təhsil ocaqlarının giriş qapısındakı lövhələrdə həkk olunmalıdır: “Mən Nasist partiyasının insanlığa rəva gördüyü ölüm düşərgəsindən sağ qurtulanlardanam. Gözlərim ən dəhşətli hadisələrə şahid olub. Yaxşı təhsil almış mühəndislərin inşa etdiyi qaz kameraları, savadlı həkimlərin zəhərlədiyi uşaqlar, peşəkar tibb bacılarının iynələri ilə ölənlər körpələr, məktəb və universitet məzunlarının öldürüb yandırdığı insanlar görmüşəm. Bu səbəbdən təhsilin hər zaman faydalı olduğuna şübhə duyuram. Sizdən istəyim, hər şeydən əvvəl şagirdlərinizə insan olmağı öyrədin” (Hacıyev, 2016, s. 95).

—“Yetkin fərd” anlamının integrativ modusları ən azından şərh etməyə çalışdığımız ailə, məktəb anlayışları dövlətin idarəçilik sferasında prioritet sahə olaraq diqqətdə olmalı, daimi replikasiyalar aparılmalı, preventiv tədbirlər görülməli və ən yüksək səviyyədə nəzarətdə saxlanılmalıdır. Dövlətin, ölkənin vətəndaşlıq məfkurəsi məhz bu cür hallarda köləlik təfəkküründən, istibdad idarəçiliyindən azad olaraq vahid ideya ətrafında birləşmək imkanına sahib olur. Belə ki, yapon əsilli amerikalı filosof, tarixçi və politoloq kimi tanınan Frensis Fukuyama söyləmişdir: “Cəmiyyətin təhsil səviyyəsi artanda kölələr özlərinin köləlik halını dərk etmək imkanı qazanır, həmçinin özünün müti vəziyyətini anlayan və bu barədə düşünən digər kölələrin də ideyalarını qavramağa başlayır. Təhsil onlara insani ləyaqəti olan şəxsiyyətlər olduğunu və bu ləyaqətin tanınması naminə döyüşməyin vacibliyini öyrədir” (Fukuyama, 2021, s. 284).

Məhz bu kontekstdə biz hər zaman xəyal etdiyimiz “utopik cəmiyyət” və ya “utopik dövlət” ibarələrinin təməl prinsiplərini qurmaq imkanına malikik. Nəhayətdə, sadalanan prinsiplərə əks yanaşma isə nəticə etibarilə dünya şöhrətli nobel mükafatçısı və şairi cənab Pablo Nerudanın “müqəddəs” sətirlərində daha gözəl əks olunub:

“Yavaş-yavaş ölənlər,
Səyahət etməyənlər,
Yavaş-yavaş ölənlər,
Oxumayanlar, musiqiyə qulaq asmayanlar,
Qəlbində sevgi daşımayanlar.
Yavaş-yavaş ölənlər,

Vərdişlərinə əsir olanlar,
Hər gün eyni yolu gedənlər,
Fəaliyyətinin inkişaf etdirməyən və dəyişdirməyənlər,
Paltarlarının rəngini dəyişməyə risk etməyənlər,
Bir özgəsi ilə danışmayanlar.
Yavaş-yavaş özlər,
Həyəcandan qaçanlar
Qırılmış qəlblərin gözlərindəki parıltını görmək istəməyənlər.
Yavaş-yavaş özlər,
Eşqdə və işdə bəxti gətirməyib istiqamətini dəyişməyənlər,
Xəyallarını həyata keçirmək üçün riskə getməyənlər”
(Sekman, 2021, s. 137).

Ədəbiyyat

1. Avesta. (2020). *Qanun*.
2. Fukuyama, F. (2021). *Tarixin sonu və sonuncu insan*. Qanun.
3. Goleman, D. (2019). *Emosional zəka*. Qanun.
4. Hacıyev, T. (2016). *60 saniyədə insanı tanıma sənəti. Profayling sistemi*. CİBS.
5. Kreiser, K. (2022). *Atatürk*. Alatoran.
6. *Qədim Şərq ədəbiyyatı müntəxabatı*. (2007). Şərq-Qərb.
7. Mirzəcanzadə, A. (2010). *Ixtisasa giriş* (Neft və qaz profilli ali məktəblər üçün dərs vəsaiti). Qanun.
8. Nəzəroğlu, C. (2022). *Danışığınla həyatı qazan*. Qanun.
9. Rüstəmov, F. (2010). *Pedaqogika tarixi* (dərslük). Elm və təhsil.
10. Oşo. (2019). *Uşaqların kitabı*. Qanun.
11. Saqan, K. (2022). *Mavi nöqtə. Bəşəriyyətin kosmik gələcəyi*. Qanun.
12. Sekman, M. (2021). *Hər şey beyində başlayır*. Qanun.
13. U-Tszin. (2009). *Hərb sənəti* (Qədim Çinin yeddi hərbi qanunu). Zəkiyev.
14. Talıblı, M. (2021). *Elm-Kitab-Müəllim üçbucağı*. Alatoran.

Daxil oldu: 12.08.2024

Baxışa göndərildi: 24.09.2024

Təsdiq edildi: 06.10.2024

Çap olundu: 20.10.2024